

Kanun ve Şeyh - Osmanlı Toplumunda Sûfilerin İdare ve Mahkemeye İmtihanı

Zekeriya Işık

İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2022, 351 sayfa, ISBN: 978-605-196-840-7.

Özlem ZEREN*

Zekeriya Işık, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirmiştir. Yüksek lisansını Kırıkkale Üniversitesinde yaptıktan sonra doktora eğitimini Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında, Yakın Çağ alanında, Osmanlı toplumunda devlet-tarikat ilişkileri konulu tez çalışması ile tamamlamıştır. Tekke ve tarikatlar üzerinde sürdürdüğü çalışmalarla doçentlik unvanını almıştır.

Yazar, kariyerine Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak devam etmektedir. Yazarın *Devlet ve Tarikat*, *Şeyhler ve Şahlar*, *Tekkedeki İktidar*, *Zaman Ayarlı Kaos* kitaplarının ardından gelen bu kitap da uzun arşiv ve belge çalışmaları neticesinde elde edilen örneklerle doludur. Osmanlı toplumunda sûfilerin devletle ve toplumla ilişkileri, tekkeler, zaviyeler, vakıflar ve bu konular etrafında yaşanan sorunlar araştırmacıların ilgisini çekmektedir. *Kanun ve Şeyh*, sûfilerin hukuki açıdan çeşitli konularını ele almakta olup farklı bir bakış açısı sunması nedeniyle tanıtılmaktadır.

Yazar, arşiv ve belgelerden derlediği örneklerle açıkladığı konuları “Reform, Kanun ve Meşâyih”, “Meşâyihin Karıştığı Suçlar”, “Meşâyih Verilen Cezalar” şeklinde üç bölümde ele almıştır. Kitapta, *şeyhler* yerine genellikle *meşâyih* ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

Kitap; ön söz, giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Eserin bölümleri gerekli

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum, ozlmzeren@hotmail.com

sadelikte olup konuyu açıklayıcı nitelikte alıntılara ve kaynak belirtilerek gösterilen örneklere yeterince yer verilmiştir.

Yazar, kitaba gizemli bir mizansenle başlayarak Niyazi-i Mısri'nin hayat hikâyesinden bir kesit olduğunu belirttikten sonra anlatacağı konuları temellendiren ve konu, amaç, yöntem açısından geniş açıklamalara yer veren bir giriş yapmıştır.

Kitabın birinci bölümüne konunun okuyucu tarafından anlaşılabilirliğini sağlamak açısından Osmanlı adalet sistemi ve mahkemeleri hakkında kısa bilgi ile başlanmıştır. Bölümün devamında sûfi geleneğin gündelik yaşamı düzenleme ve sorunları çözümedeki etkisi, tasavvufi düşünce ve yaşayış biçimlerine dayalı olarak anlatılmıştır. Adap, usul, erkân olarak bilinen tasavvufi istilâhlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve sûfilerin Osmanlı idari yapısı, mahkemeleri ve kadılara bakış açıları üzerinde durulmuştur.

III. Selim ile başlayan reformlar, II. Mahmut'un düzenlemeleri ve Tanzimat'la birlikte gelen reformların da tekke, zaviye ve tarikat çevrelerine etkileri bu bölümün başlarında açıklanmıştır.

İslam, Osmanlı devletinde hukukun temelini oluşturmaktadır. Ancak buna paralel olarak şeriatın alanına girmeyen konularda hükümdarın kendi iradesi ile koyduğu kanunlar, örfi hukuk sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Osmanlı'da devletin kutsandığı ve bunun sultanın otoritesinin meşruiyetini sağladığı ifade edilmektedir. İktidar gücünün sahibi olan sultan, atadığı Müslüman kadılar ve yöneticiler yoluyla hukuk ve yargı gücünü kullanmıştır.

İslam hukuku, tek bir kaynaktan olmayıp çeşitli görüşlerin ve kuralların birçok kitap ve risalelerden okunarak derlenmesini gerektirmektedir. Bu da ihtisaslaşmış fakihlerin ortaya çıkmasına, dolayısı ile ayrıcalıklı bir ulema sınıfının oluşmasına katkı sağlamış görülmektedir. Ulema sınıfı, Osmanlı Devleti'nde idare, hukuk, eğitim ve adalet teşkilatlarında merkezi bir yer edinmiş, sultanın yüksek otoritesi altında devletle özdeşleşmiş olarak belirtilmektedir.

Osmanlıda fetva verme yetki ve sorumluluğu şeyhülislamlık ve müftülük müesseselerine bırakılmış olup içtihat işi sistemli ve resmî bir hale getirilmiştir. Hukukun mahkemelerdeki uygulayıcısı olan kadılar, muteber hukuk kitaplarına bakarak veya müftülere danışarak karar vermişlerdir.

Osmanlı'da iki önemli husus “*Ehl-i Sünnet ve Cema'at şiarı üzere*” olmak ve “*Şer'-i Şerife muhalif*” olmamak ve bu iki hususun takipçisi olmak devlet idaresinin temel sorumluluğu olarak anlatılmıştır. Ulema, devleti içeriden ve dışarıdan gelebilecek Şii, Rafizi, Batıni gibi akımlara karşı koruyucu olarak yer almıştır. Meşâyihin uygulamalarının ve tasavvufi ritüellerin de ulemanın süzgecinden geçirildiği ifade edilmiştir.

Yazar, *Şeyhler ve Şahlar* kitabında Osmanlı'da tarikatların gelişimini ve varlığını kuruluş-uzlaşma, devletleşme ve modernleşme dönemleri olarak incelemiştir. Buradan anlaşıldığı üzere kitabın ele aldığı konular devletleşme süreci ile başlamakta -XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme sürecine- ve XIX. yüzyıla ait örnekleri içermektedir. Tasavvuf çevreleri, kuruluş dönemindeki kadar

geniş bir özgürlük alanından zamanla çıkarılmışlardır. Devlet, merkezi teşkilatlanmasını tamamlaması ve Safevilerin etkisi nedeniyle tekkeleri sisteme entegre etmiş meşâyihî ve dervişleri gözetim altında tutmuştur. Tarikatlar, kanunla özdeşleşmiş olan şeriat dairesinde tutulmaya çalışılmıştır, denilebilir.

Kitabın ikinci bölümünde meşâyihînin işlediği suçların neler olduğu bazı alt bölümlere ayrılarak anlatılmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren bütün imparatorlukta tekke ve zaviyelerin arttığı ve sûfilerin sayısının çoğaldığı belirtilmektedir. Sûfilerin toplumla iç içe olması onların da zaman zaman suç unsuru taşıyan eylem ve söylemlere karışmasına yol açmıştır. Ayrıca meşâyihînin idari ve siyasi işlere müdahil olması sonucunda idari ve adli merciler tarafından suç olarak nitelenen birtakım olayların yaşandığı görülmektedir. Bu bölümde şeyhlerin karıştığı suçlar; “Devlet Otoritesine ve Rejime Karşı Eylem-Söylemlerde Bulunmak”, “Şeriatı Aykırı Eylem-Söylemlerde Bulunmak”, “İdarenin İşlerine Karışmak”, “Nüfuz Mücadeleleri Esnasında İşlenen Suçlar”, “Genel Ahlaka Aykırı İşlenen Suçlar”, “Yaralama ve Ölüme Sebebiyet Verme Suçları”, “Gerçek Dışı Beyanlarda Bulunmak (Sahte Evrak Düzenlemek)”, “Vakfa Zarar Verme ve Maddi Hususlarda Suçlar”, “İzinsiz Tekke Açmak”, “Mahsurlu Kitap Risale Yazmak ve Neşretmek” başlıkları altında ilgili örneklerle açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm Osmanlı ceza hukukuna dair açıklamalarla başlamaktadır. “*Osmanlı (İslâm) ceza hukukunda yaptırımlar, cezalar, güvenlik tedbirleri ve suçtan doğan mağduriyetin giderilmesi olarak üç gruptan oluşur*” denilmektedir.

İslam ceza hukukunun yapısını Kur’an, sünnet ve İslam hukukçularının içtihatları oluşturmuştur. İslam ceza hukuku; temelinde kamu düzeninin, toplumun huzur, asayiş ve güvenliğinin, insanların her türlü tehdit ve tehlikeden korunmasını esas almıştır.

“Cezalandırmanın gayesi ise genelde suçun yayılmasına engel olarak içtimai yapıyı korumak, özeldense suçun önlemek, suçluyu terbiye ve ıslah etmek olarak belirlenmiş, suçun işlenmesi sadece Allah’a karşı itaatsizlik değil aynı zamanda topluma karşı bir saldırı ve haksızlık olarak kabul edilmiştir.”

Bölümün başında had, kısas, tazir gibi ceza türleri ve suçların sınıflandırılması kısaca açıklanmıştır. İlk bölümde kısaca izah edilmeye çalışılan Osmanlı hukukunun şer’î ve örfî karakterinin ceza hukuku alanına da yansıdığı belirtilmiştir.

Osmanlı ceza hukukuna dair açıklamalardan sonra yazar, sûfilerin çarptırıldığı cezaları “Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar” başlığı altında hapis cezası, kürek cezası, kalebentlik cezası, tomruk cezası olarak incelemektedir. “Hürriyeti Kısıtlayıcı Cezalar” başlığında, üç alt başlıkla sürgün cezasına uzunca yer vermiş ve zaptiye nezareti altında bulunmak konularını açıklamıştır. “Bedenî Cezalar” başlığı altında ise idam cezası örnek olaylarla açıklanmıştır. “Güvenlik Tedbirleri” kapsamında; nasihat ve tevbih, görevden uzaklaştırma konuları anlatılmıştır. Meşâyihînin hangi suçlarda, söz konusu bu ve benzeri cezalara muhatap olduklarına dair tafsilâtlı bilgiler verilmiştir.

Yazar, “Sonuç Yerine; Devletin Meşâyihî Karşı Otorite, Adalet ve Ceza Üçgeninde Uyguladığı Politikalar” başlığı altında on üç madde halinde, Osmanlı Devleti’nin meşâyihîye yönelik geliştirdiği idari ve adli uygulamalar, izlediği politikalar sonucunda belirginleşen esasları açıklamıştır.

Tarikatlar, Osmanlı toplumunda saray, bürokrasi, asker ve halk üzerinde güçlü bağları olan siyasi,

idari ve sivil alanda önemli bir konumda olmuştur. Bu durum, şeyhlerin yargılanmasının ve cezalandırılmasının özel bir strateji ile yürütülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Şeyhin müritlerinin sayısının artması kitlelerinin büyümesi kitapta *güç eşiği* olarak ifade edilen durumun oluşmasına neden olarak açıklanmıştır. Şeyhlerin her an muhalif bir çıkış yapabileceği, mehdilik gibi birtakım argümanlarla ayaklanabileceği endişesi devleti her zaman temkinli olmaya itmiştir. Safevilerin tekkeden devlete, şeyhlikten şahlığa dönüşmesi ve Osmanlı'nın yanı başında bir tehdit olması bu konuda devletin ihtiyatlı olmasının sebeplerinden görülmektedir.

Ayaklanan veya şeriata muhalif halleri nedeniyle cezalandırılan şeyhler için sürgün cezası, şeyhleri topluluklarından uzaklaştırmak ve yalnızlaştırmak için genellikle tercih edilen bir cezalandırma yöntemi olmuştur.

Meşâyih, Ehl-i Beyt'ten ve kadim şeyh ailelerinden olan postnişinlerden ise ceza ve infaz süreçlerine devletin özellikle özen gösterdiği ifade edilmektedir. Meşâyihin suçları ile ilgili yerel yöneticilerin hassas bir tahkikat yapması sağlanmıştır. Kamusal bütünlüğün ve toplumsal huzurun bozulmamasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

Son olarak kitapta belge ve kaynaklardan toplanan örneklerden yola çıkılarak meşâyihin işlediği suçlar ve verilen cezaların mahiyeti tablo halinde düzenlenerek sunulmuştur.

Kitabın arka kapağında yer alan sorular şunlardan oluşmaktadır:

“Tarikat şeyhlerinin işlediği ya da karıştığı suçlar ve aldıkları cezaların mahiyeti nedir? Meşâyih (şeyhler) hüküm giydikleri idam, kürek, tomruğa vurmak, hapis, kalebentlik, sürgün, görevden uzaklaştırma, tevhîât (azarlama ve paylama), tenbihât (nasihat) vb. cezaî müeyyidelere hangi suçlar nedeniyle çarptırılmıştır? Meşâyihin işlediği suçlarda müritler, muhipler ve ihvan başta olmak üzere toplum ve yöneticiler üzerinde sağladıkları nüfuzun idârî ve adlî kovuşturma, muhakeme ve ceza infaz süreçleri üzerinde etkisi olmuş mudur? Devletin şeyhlerin-sûfilerin karıştıkları hukuki ve adlî sorunların çözümünde izlediği politikalar nelerdir? Şeyhler-sûfiler çarptırıldığı cezaî müeyyidelerden hangi kaçış politikalarıyla kurtulmaya çalışmıştır? Manevi gücünü velayet inancından, meşâyih silsilesinden ve batini geleneklerden alan, zahiri potansiyelini toplum, saray, bürokrasi, asker ve esnaf arasında bir çekim merkezine dönüştüğü ölçüde sosyo-politik bir kuvveye dönüştüren meşâyih, sûfiler arasındaki anlaşmazlıklarda ne derece arabulucu, karar verici, problem çözücü bir merci olarak görülmüştür?”

Tüm bu sorulara araştırmalar ışığında kitapta cevap verildiğinden, merak edenlerin kitabı okuması tavsiye edilmektedir.

Sonuç olarak; Yazar Zekeriya Işık, araştırmaları, incelemeleri ve yorumları ile Osmanlı toplumunda *“sûfilerin var ettiği örgütlü yapının merkezinde yer alan meşâyih üzerinden onların günlük yaşam döngüsü içerisinde karşılaştıkları ve karıştıkları adlî vakıaları, idârî, hukuki ve adlî kovuşturma, muhakeme, aldıkları cezalar ve ceza infaz süreçlerini anlamak ve anlamlandırmak gayesi”*ne hizmet etmektedir. Sûfilerin Osmanlı toplumunda fert ve toplulukların gündelik yaşamlarına hangi boyutlarda nüfuz ettiklerinin görülmesi açısından da okuyucuya ışık tutmaktadır. Oldukça geniş kaynak ve belge incelemesi sonucunda eserin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kitapta yer verilen örneklere dipnotlarda eklemeler yapılmış ve yeni örneklerle zenginleştirilmiştir. Bu nedenle uzun dipnotlara sıkça rastlanmaktadır. Konular alt başlıklara ayrıldıkça, konuya giriş yapılırken bazı yorumların tekrarlanması konunun anlaşılmasını pekiştirdiği yönüyle değerlendirilebilir.